

**SZLACHECKIE RODY ZE ŚLĄSKA I ICH KSIĘGOZBIORY
PRZEDSTAWIONE NA PODSTAWIE WYBRANYCH
NIEMIECKOJĘZYZYNYCH KSIĄŻEK Z XIX I PIERWSZEJ
POŁOWY XX WIEKU PRZECHOWYWANYCH W BIBLIOTECE
UNIWERSYTECKIEJ KATOLICKIEGO UNIWERSYTETU
LUBELSKIEGO W LUBLINIE**

W Bibliotece Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (dalej: BU KUL) podczas selekcji zbiorów w magazynach głównym, dubletów i pozycji nieopracowanych natrafiono na woluminy należące niegdyś do osób pochodzących z niemieckojęzycznej wielkiej arystokracji i szlachty, żyjących od wieków na ziemi śląskiej. O przynależności takiej świadczą znaki własnościowe zamieszczone na książkach przechowywanych w BU KUL.

Historia rodów szlacheckich na Dolnym i Górnym Śląsku dobiegła kresu ze zbliżającym się frontem wschodnim i Armią Czerwoną a ostatecznie skończyła się w Polsce Ludowej w trakcie realizacji na tzw. Ziemniach Odzyskanych polityki antyniemieckiej w latach 1945–1950. Majątki owych rodów, bogato wyposażone pałace wraz z księgozbiorami przeszły na własność skarbu państwa polskiego. Zgodnie z wytycznymi od 1948 r. książki niemieckojęzyczne zwrócone dobrowolnie przez mieszkańców, zarekwirowane przez milicję w prywatnych domach i zbiory z bibliotek dworskich były przekazywane na makulaturę. W sprawozdaniach wykazywano ich ilość w tonach i wagonach. Później organizowano na Śląsku składnice zbiorów zabezpieczonych podległe Bibliotece Narodowej (Sękowski, 2006, s. 71). W zbiornicach zostały wymieszane książki o różnych proveniencjach i skierowane do bibliotek w kraju. Na miejscu następowało kolejne ich rozdzielanie w procesie klasyfikowania do zbiorów, opracowywania i ustawiania w magazynie bibliotecznym według *numerus currens*. W inwentarzach bibliecznych w rubryce „Uwagi” nie odnotowywano źródła pochodzenia książki i nie prowadzono kartotek proveniencyjnych. W zupełnie odmiennym środowisku kulturowym ich recepcja była utrudniona.

Celem artykułu jest prezentacja przedstawicieli szlacheckich rodów osiadłych na Śląsku i ich księgozbiorów, zidentyfikowanych na podsta-

¹ Biblioteka Uniwersytecka KUL w Lublinie.

wie ekslibrisów i pieczęci umieszczonych na niemieckojezycznych drukach pochodzących ze zbiorów BU KUL, losów ich pałaców i bibliotek po 1945 r.

Przeważająca liczba druków o proveniencji śląskiej (nigdy dokładnie nieokreślona), wpłynęła do Biblioteki KUL w latach 1946–1956 ze składnic księgozbiorów zabezpieczonych w Katowicach, Bytomiu i we Wrocławiu oraz z bezpośredniego ich przejęcia z majątków ponemieckich (Nowicki, 2014). Pierwszy powojenny rektor KUL, ks. Antoni Słomkowski, zwrócił się pismem datowanym 31 maja 1946 r. do Ministerstwa Oświaty w Warszawie (Wydział Archiwalno-Bibliotekarski) z prośbą: „o udzielenie zezwolenia na przejęcie i przywóz do Biblioteki Głównej i Bibliotek Zakładów Naukowych KUL książek niemieckich pozostawionych w mieście Lubin (gmach starostwa), majątku Długie w pow. Szprotawa, w Koźuchowie oraz w innych miejscowościach na Dolnym Śląsku, gdzie znajdują się książki naukowe, zwłaszcza z dziedziny humanistyki, prawa świeckiego i kościelnego, ekonomii i teologii”.

Na podstawie uzyskanej pisemnej zgody z Ministerstwa Oświaty w dniu 5 czerwca 1946 r. delegatom KUL, ks. dr. Mieczysławowi Żywczyńskiemu i dr. Stanisławowi Święchowi, administracja Państwowych Nieruchomości Ziemskich wydała księgozbiory z dolnośląskich miejscowości: Długie (Langheinersdorf) – 5000 książek, Koźuchów (Freystadt) – 2750, Lubin (Lüben) – 8100, Środa (Neumarkt) – 1200, czyli łącznie 17500 książek. 16 listopada 1946 r. pokwitowanie ich odbioru podpisali wyżej wymienieni i administrator PNZ Długie M. Tuczyński.

Znaki własnościowe na drukach należących do niemieckiej arystokracji na Śląsku

Miejscowość Długie w powiecie żagańskim (do 1945 Langheinersdorf, Kreis Sprottau) z okazałym rokokowym pałacem należała od 1730 do 1945 r. do starej dolnośląskiej arystokracji von Kottwitz. W połowie XIX w. właścicielem majątku był Heinrich Karl Ludwig Freiherr von Kottwitz (1796–1854) i jego żona Anna von Raumer (1796–1875) (Fischer, 1999, s. 214). Istnienie biblioteki pałacowej potwierdza owalna pieczęć z napisem w otoku: „Zur Bibliothek FRHS v. Kottwitz Langeinersdorf”. Zamieszczona została na książce Ferdinanda Pföhla *Richard Wagner. Sein Leben und Schaffen* (Berlin 1918). Reinhold von Kottwitz złożył swój autograf na stronie tytułowej z datą 1919, a także opatrzył tom dwustronicową notatką sporządzoną w Boże Narodzenie 1918 r. Był on ostatnim właścicielem majątku, a Śląsk opuścił w 1945 r. Obecnie pałac znajduje się w rękach prywatnych.

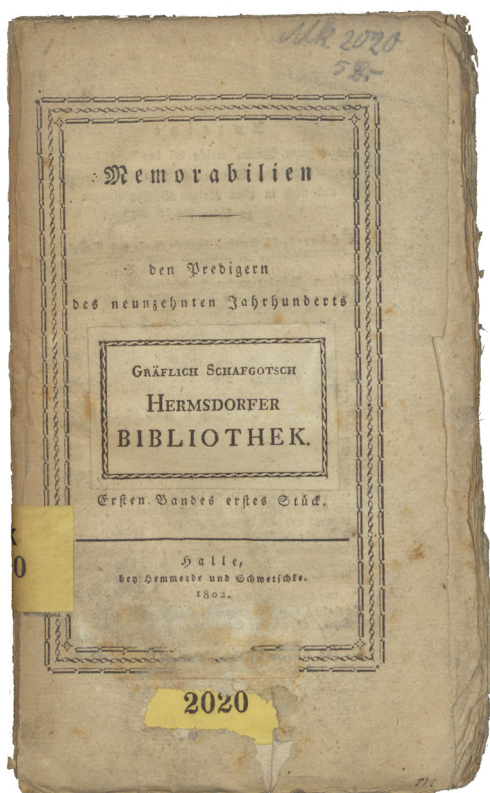
Do biblioteki barona von Kottwitz, jako członka najbliższej rodziny, trafiły też po tragicznej śmierci właściciela książki (ok. 100 starych druków) oraz rękopisy (ok. 45 jednostek) należące do Georga Wilhelma von Raumera. Woluminy są opatrzone pieczęcią: „Zur Bibliothek von G.W. von

II. 2. Exlibris Georga Wilhelma von Raamera. Źródło: M. Jung

ofiarował pracę *Die Insel Wollin und das Seebad Misdroy. Historische Skizze* (Berlin 1851), którą opatrzył dedykacją „Meinem lieben Reinhold zur Erinnerung an 1854”. Z biblioteki von Raamera, przechowywanej w majątku Długie do 1946 r., pochodzi też m.in. szósty tom z dziesięciotomowej edycji dzieł *Lutra Martin Luthers Werke. In einer das Bedürfnis der Zeit berücksichtigenden Auswahl*, Bd. 6 (Hamburg 1826). Wydawnictwo Friedricha Perthesa wprowadziło do sprzedaży dzieła Reformatora – w wyborze uwzględniającym potrzeby czasu jak zaznaczono w podtytule – w 10 tomach małego formatu, w skórzanej oprawie ze złotą obwódką okładki i złożonymi cyframi tomów dzieła na grzbietach książek. Kolejnym dziełem z biblioteki von Raamera jest dwunasta część publikacji *Karl Friedrich Becker's Weltgeschichte*. Edycja siódma poprawiona i uzupełniona przez Johanna Wilhelma Loebella została wydana w 1837 r. w berlińskim wydawnictwie Duncker und Humblot. Dzieło posiada elegancką marmurkowo-skórzaną oprawę ze złoconiami nad i pod zwieżami grzbietu oraz szyldzik w kolorze pomarańczowym z napisem *Becker's Weltgeschichte*.

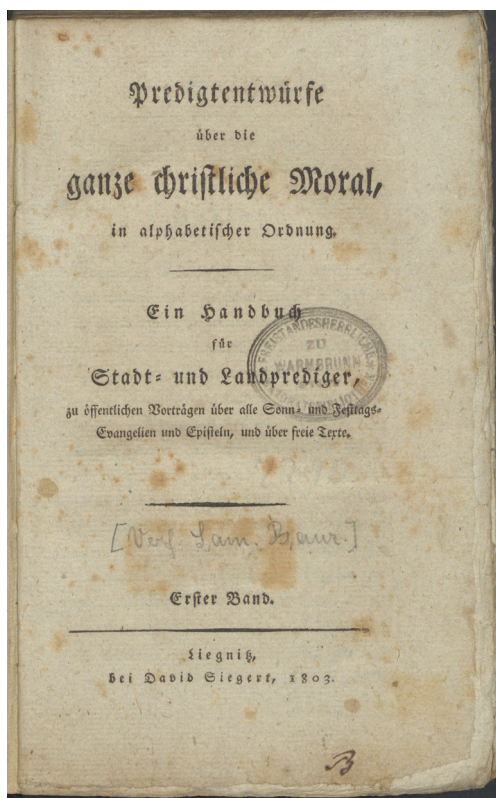
Jednym z najstarszych, najznamienitszych i najpotężniejszych na Śląsku był ród Schaffgotschów, obecny w tym regionie od sześciu wieków. Należeli do niego panowie na Chojniku (Kynast), Sobieszowie (Hermsdorf) i Cieplicach (Warmbrunn). Przedstawiciele tej rodziny gromadzili książki w zamkach w Kamienicy (Kaminitz) i Gryf (Greiffenstein) oraz w Chojniku (Kynast). Ten ostatni w 1675 r. spłonął od uderzenia pioruna, a znajdujący się w nim księ-

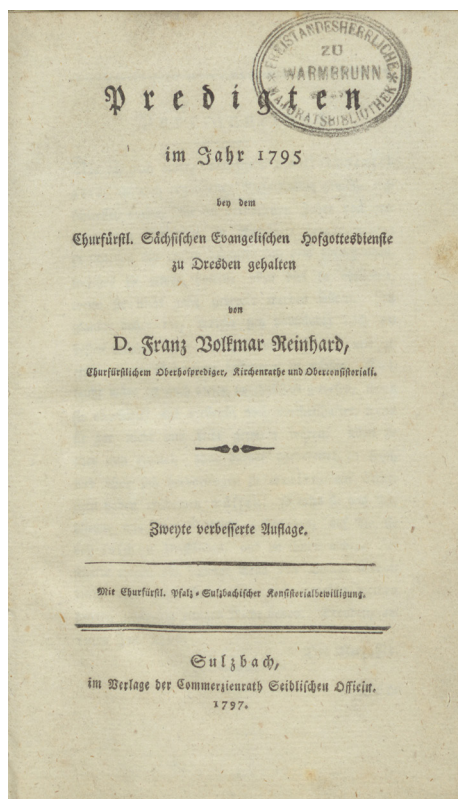
II. 3. Okładka publikacji z nalepką tekstową „Gräflich Schafgotsch Hermsdorfer Bibliothek”.
Źródło: M. Jung

gozbiór przeniesiono wtedy do Podgórzyna (Giersdorf) w Kotlinie Jeleniogórskiej. Założycielem biblioteki rodowej był hrabia Hans Anton Schaffgotsch (1675-1742), wnuk piastowskiej księżniczki Barbary Agnieszki. W 1716 r. połączył on własny księgozbiór z liczącą przeszło 12000 tomów biblioteką rodową z Podgórzyna i umieścił zbiory w pałacu w Sobieszowie (do 1945 Hermsdorf), gdzie pozostawały do 1833 r. Na oprawie podniszczonej publikacji *den Memorabilien den Predigern des neunzehnten Jahrhunderts*. Bd. I, St. 1, (Halle 1802) znajduje się nalepka tekstowa: „Gräflich Schafgotsch Hermsdorfer Bibliothek” i naklejka sygnaturowa Mk 2020. Uwagę zwraca tylko jedna litera f w nazwisku hrabiego. Nalepkami w różnych wersjach graficznych i z różnymi obramowaniami oznaczane były mniejsze druki sobieszowskiej biblioteki (Jabłko, Tyrna-Danielczyk, 2019, s. 75). Pieczęć tuszowa o treści: „Freistandesherrliche Majoratsbibliothek zu Warmbrunn” została odcisnięta na tym druku po przeniesieniu biblioteki do Cieplic (do 1945 r. Warmbrunn).

Biblioteka w Sobieszowie stała się zaczątkiem biblioteki rodowej (Majorsbibliothek) „[...] urządzonej niemalym kosztem, i [...] wraz ze wszystkim orężem, dziełami sztuki, medalionami, [...] artefaktami, zbrojami, i rarytasami, winna pozostać po mojej śmierci w tym samym miejscu [...] i nic nie może być odjęte”, jak napisał Hans Anton Schaffgotsch w dokumencie fundacyjnym w 1773 r. (Siebelt, 2009, s. 5). Zobowiązał tym samym swoich następców do troski o zbiory biblioteczne i ich stałe powiększanie. Do lat 40. XX w. jego potomkowie opiekę nad biblioteką powierzali bibliotekarzom. Zbiory były ułożone dziedzinnie a nabytki sygnowane pieczęciami. Gromadzono publikacje z filozofii, historii powszechnej, historii Kościoła, teologii, prawa i literatury. Rękopisy, inkunabuły i polonica były wyodrębnione. Wśród naukowców i bibliotekarzy budziła podziw ze względu na bogactwo zbiorów i porządek. Sprowadzano książki z wydawnictw niemieckich i śląskich. Kaspar Gottlieb Lindner, XVIII-wieczny poeta śląski,

II. 4. Strona tytułowa publikacji *Predigtentwürfe über die ganze christliche Moral, in alphabetischer Ordnung*. Źródło: M. Jung

II. 5. Strona tytułowa publikacji *Predigten im Jahr 1795 bey dem Churfürstl. Sächsischen Evangelischen Hofgottesdienste zu Dresden*. Źródło: M. Jung

w swoim utworze *Lob des Zaken-Flusses und seines bewundernwürdigen Umzirks auf und an den Schlesischen Riesengebirgen* z 1738 r. o bibliotece Hansa Antona Schaffgotscha napisał: „Hier wohnt an allen Ecken Kunst und Werth und Seltenheit“. Dłuższy fragment tego wiersza zamieścił Michał Mencwel w swoim artykule, którego tytuł zaczyna się od tychże słów (Mencwel, 2010, s. 300).

Na początku XIX w. wolnym panem stanowym został hrabia Leopold Gotthard Schaffgotsch (1764–1834). W latach 1812–1824 zbiory porządkował i katalogował baron von Stillfried z Jeleniej Góry. W 1819 r. do siebie-szowskiej biblioteki zakupił za 12000 talarów wszystkie książki z wydawnictwa Davida Siegerta w Legnicy (Ptaszyński, 2009, s. 5). Z tego zapewne zakupu pochodzi publikacja przechowywana obecnie w zbiorach BU KUL. To pierwszy tom *Predigentwürfe über die ganze christliche Moral, in alphabetischer Ordnung*, (Liegnitz bei David Siegert 1803). Odręczny wpis: [Verf. Sam.

Baur] wskazuje nazwisko autora, a naklejka Mk 2030 przyporządkowanie w dziedzinowym układzie sobieszowskiej biblioteki do działu Teologia.

W 1833 r., przed przeprowadzką biblioteki do Cieplic, dokonano spisu książek według tytułów i z podziałem na dziedziny wiedzy. Wymieniono: silesiaca – 275 tyt., prawo – 2289 tyt., teologia – 5583 tyt., filozofia – 772 tyt., medycyna – 2486 tyt., literatura piękna i inne – 15129 tyt., co stanowiło łącznie 27534 tyt. (Łuczyński, 2007, s. 169). Siedzibą ostateczną biblioteki stał się cieplicki Długi Dom, wchodzący w skład dawnego zespołu klasztorowego Cystersów, który po sekularyzacji w 1810 r. Schaffgotschowie odkupili od państwa pruskiego. W pierwszej połowie XIX w. urządzili na jego pierwszym piętrze bibliotekę. Została ona udostępniona w 1834 r. Poza książkami gromadzili również inne osobliwości, m.in. rzeźby, obrazy, broń, numizmaty. Dwa pozostałe piętra przeznaczili na rozrastające się zbiory etnograficzne i przyrodnicze, które udostępnili dopiero w 1920 r. Część druków sygnowana była pieczęcią „Reichsgräflich Schaffgotsch'sche Majoratsbibliothek zu Warmbrunn” (Biblioteka Majoracka Schaffgotschów Hrabów Rzeszy w Cieplicach) po wyniesieniu Schaffgotschów do godności hrabiów Rzeszy w 1708 r. Owalną pieczęcią „Freistandesherrliche Majoratsbibliothek zu Warmbrunn” sygnowane były publikacje wprowadzane na stan biblioteki po 1825 r., kiedy hrabia Leopold Gotard uzyskał dla swych dóbr status wolnego państwa stanowego (Freie Standesherrschaft Warmbrunn-Kynast). Odcisk tuszowy pieczęci o tej treści widnieje na starym druku odnalezionym wśród nieopracowanych publikacji w BU KUL – dziele Franza Volkmara Reinharda *Predigten im Jahr 1795 bey dem Churfürstl. Sächsischen Evangelischen Hofgottesdienste zu Dresden*, (2. verbesserte Auflage, Sulzbach 1797).

Na niektórych książkach widnieją różnego rodzaju zapiski lub dedykacje. Na wklejce książki Josepha Gurney'a *Die Liebe zu Gott als erstes Bedürfnis des Menschen und Vorbereitung für den Himmel* (Kassel 1843) znajduje się wpis informujący o śmierci Josephine Gräfin von Schaffgotsch geborene Gräfin Zieten w dniu 10 lipca 1855 r. Była ona żoną hrabiego Leopolda von Schaffgotscha (1793–1864), który jej imieniem nazwał hutę szkła w Szklarskiej Porębie. Założona przez hrabiego Josephinenhütte rozpoczęła działalność w 1842 r. Sygnaturą Ma 75 oznaczono tom w pięknej oprawie. To wydana przez Christliche Buch-und Kunstverlag Carl Hirsch w Konstancji ok. 1903 r. książka Heinricha Engela *Die größten Geister über höchsten Fragen. Aussprüche und Charakterzüge erster (nicht-theologischer) Autoritäten des 19. Jahrhunderts*. Poszerzone i poprawione 3. wydanie zawiera 32 portrety osób uznanych za autorytety moralne XIX w. Stanowiła ona podarunek z okazji konfirmacji, o czym świadczy dedykacja: „Zum Andenken an die Konfirmation meinen lieben Heinz Jost von seinem Patenvater Carl Tesmar. Palmsonntag 1918” (Na pamiątkę bierzmowania mojego drogiego Heinza Josta od ojca chrzestnego Carla Tesmara. Niedziela Palmowa 1918).

Biblioteka hrabiowskiego rodu Schaffgotschów należała do najstarszych i najbardziej zasobnych bibliotek na Śląsku. Przed II wojną światową liczyła ok. 80000 wol. książek, w tym dwa najbardziej wartościowe – także liczbowo – działy Silesiaca i Schaffgotschiana oraz gabinety osobliwości. Ostatnim cieplickim wolnym panem stanowym był od 1891 r. hrabia Fryderyk. Zimą 1945 r. Schaffgotschowie opuścili pałac. Zostawili swój olbrzymi majątek, w skład którego wchodziła niemal cała Kotlina Jeleniogórska, swoją wielowiekową przeszłość i śląską tożsamość. Gmach pałacu pozostał nienaruszony. Ulokowani tu chorzy żołnierze radzieccy palili w piecach książkami i meblami. Potem pojawili się szabrownicy i różne pomysły polskich urzędów państwowych na zagospodarowanie poniemieckiego mienia. Przeciwno planom Ministerstwa Oświaty wywiezienia biblioteki Schaffgotschów z Dolnego Śląska zaprotestowała Rada Naukowa Instytutu Śląskiego w Katowicach na konferencji, która odbyła się 6 kwietnia 1946 r. we Wrocławiu. W piśmie skierowanym do Ministerstwa Oświaty podkreślano szczególne znaczenie jednej z największych bibliotek prywatnych Śląska, wśród 80000 tomów znalazł się największy w kraju zbiór silesiaców. Uporządkowany księgozbiór zawierał „miedzy innymi druki nieznanne Estreicherowi, niewyzyskane pod względem naukowym, szereg dokumentów dotyczących przeszłości Śląska pod względem kulturalnym i narodowościowym. Biblioteka ta w ten sposób kompletowana ma przede wszystkim wartość dla Śląska i ze względu na swoją treść powinna zostać tam, gdzie dotychczas była przechowywana. [...] wywiezienie tej biblioteki z Cieplic byłoby prawdziwą klęską dla świata naukowego na całym Śląsku. [...] podkreślano, że Uniwersytet Wrocławski w wyniku spalenia własnej Biblioteki może prowadzić badania naukowe z dziedziny nauk polonistycznych, historycznych i społecznych jedynie w oparciu o tę bibliotekę” (Nowicki, 2005, s. 285).

Mimo mocnych argumentów zbiory cieplickiej biblioteki Schaffgotschów, przejęte przez Zbiornicę Księgozbiorów Zabezpieczonych we Wrocławiu 2 października 1948 r., zostały rozproszone: „Bibliotekę i ptaki wywieziono do Wrocławia i Warszawy, a minerały do Wałbrzycha” (Firszt, 2002, s. 141). Protokół przekazania i przejęcia dawnej Biblioteki Schaffgotschów podpisano 24 stycznia 1949 r. Część zbioru trafiła do Biblioteki Narodowej, a część do Wrocławia (silesiaca), do Biblioteki Śląskiej w Katowicach (Pawłowicz, 2018; Jabłko, Tyrna-Danelczyk, 2019) i do innych polskich bibliotek i instytucji naukowych. Beneficjentem depozytu została także Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. W Archiwum Uniwersyteckim KUL zachowały się dwa pisma dotyczące przejęcia księgozbioru cieplickiego. W pierwszym datowanym w Cieplicach, 12 maja 1956 r. zapisało:

Niżej podpisani O. Dr Romuald Gustaw, dyrektor Biblioteki KUL i doc. Bogdan Horodyski, kustosz Biblioteki Narodowej stwierdzają niniejszym,

że w dniu dzisiejszym zostały przejęte 2425 wol. z księgozbioru Biblioteki Narodowej w Cieplicach dla Biblioteki Katolickiego Uniwersytetu w Lublinie. Przejęcia dokonano na podstawie zezwolenia Ministra Kultury i Sztuki oraz upoważnienia Dyrekcji Biblioteki Narodowej z dn. 9 maja 1956 roku. Zapakowane skrzynie w liczbie 50 sztuk pozostały w lokalu magazynu bibliotecznego do czasu dowiezienia brakujących skrzyń i przejęcia reszty wydzielonego księgozbioru.

Wydający: B. Horodyski (-) własnoręczny podpis Przejmujący: o. Gustaw (-) własnoręczny podpis

Drugie pismo odręcznie sporządzone w Cieplicach 20 czerwca 1956 r. brzmiało:

Niżej podpisani O. Dr Romuald Gustaw, dyrektor Biblioteki KUL oraz Zygmunt Kaczanowski, bibliotekarz Biblioteki Narodowej, stwierdzają niniejszym, że w dniu dzisiejszym zostały przejęte

5785 wol. z księgozbioru Biblioteki Narodowej w Cieplicach dla Biblioteki Uniwersytetu Katolickiego w Lublinie. Przejęcia dokonano na podstawie zezwolenia Ministra Kultury i Sztuki oraz upoważnienia Dyrekcji Biblioteki Narodowej z dn. 9 maja 1956 roku. Zapakowanie skrzynie w liczbie 73 i 50 sztuk skrzyń przejętych w dniu 12 maja 1956 i czasowo zdeponowanych w magazynie bibliotecznym zostały zabrane celem przewiezienia do Lublina.

Wydający: Z. Kaczanowski (-) własnoręczny podpis
Przejmujący: o. Romuald Gustaw (-) własnoręczny podpis

Odnalezione dokumenty weryfikują w istotny sposób założenie autorki, że znaczna liczba starych druków z proveniencją biblioteki Schaffgotschów została przywieziona do BU KUL ze Zbiornicy Zbiorów Zabezpieczonych we Wrocławiu w latach 1949-1951 (Zezula, 2012, s. 271-272). W 2010 r. przeliczone zostały stare druki z proveniencją cieplickiej biblioteki przechowywane w Bibliotece KUL: teologia – 4248 wol., filozofia – 132 wol., literatura – 16 wol., stare druki nieopracowane – 17 wol. Łączna liczba starych druków to 4413 wol. Można przyjąć, że z 5785 wol. przywiezionych z Cieplic w 1956 roku, 1372 wol. to dzieła wydane w XIX w. i do lat 40. XX w. Większość z nich została opracowana w 1960 r. z proveniencją „s.z.= stare zasoby”. W inwentarzu bibliotecznym nie ma żadnej wzmianki o pochodzeniu publikacji z biblioteki Schaffgotschów W najbardziej popularnym formacie 8° w magazynie stoi ok. 200 wol. książek, które wyróżniają się wśród innych charakterystycznymi naklejkami sygnaturowymi cieplickiej biblioteki.

II. 6. Pieczęćka „Gräfl. W. v. Magnis'sche Bibliothek Eckersdorf”. Źródło: M. Jung

Pieczęćka „Gräfl. W. v. Magnis'sche Bibliothek Eckersdorf” opatrzony został czwarty tom z dwunastotomowej – niestety niekompletnej w zbiorach BU KUL – edycji pism Friedricha Bodenstedta (*Friedrich Bodenstedt's Gesammelte Schriften. Gesamt-Ausgabe in zwölf Bänden*, Berlin 1869). Inicjał imienia na pieczęćce „Gräfl. W. v. Magnis'sche Bibliothek Eckersdorf” wskazuje, że wyżej wymieniona publikacja została wprowadzona na stan bożkowskiej biblioteki za życia Wilhelma von Magnisa (1828–1888). Obecność dzieła dziewiętnastowiecznego pisarza niemieckiego, tłumacza literatury rosyjskiej i angielskiej, historyka kultury i autora książek napisanych po pobycie w Rosji, Anglii i Stanach Zjednoczonych, świadczy o gromadzeniu literatury podróżniczej i przekładów literatury obcej na język niemiecki. Na wyklejce są umieszczone stemple Fach 102 40 4, przy czym ostatnia cyfra oznacza tom publikacji. Taki zapis świadczy o uporządkowaniu zbiorów pałacowej biblioteki. Z pewnością liczyły one kilkanaście tysięcy woluminów i istniał katalog kartkowy podobny do znajdującego się w bibliotece w Strażnicach (do 1945 Straßnitz) na Morawach, którą założył Franz Graf von Magnis (1596–1652). Posiadała 14536 tomów ze wszystkich dziedzin wiedzy (ponad połowa z nich to stare druki). W 1896 r. archiwista Leopold Nopp sporządził katalog kartkowy jej zbiorów (Mašek, 1997, s. 181). Po 1945 r. bibliotekę von Magnisów przejęło Muzeum Narodowego w Pradze. Informacje o zbiorach, katalogach i publikacjach jej poświęconych (stan na grudzień 1994 r.) zamieścił Luboš Antonin w *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland*, Hrsg. von Bernhard Fabian. Hildesheim 2003. Potomkowie rodu von Magnis o szwedzkich i włoskich korzeniach związali się z ziemią śląską w XVI w., powiększając swoje dobra o majątki w Kotlinie Kłodzkiej. W 1737 r. otrzymali tytuły hrabiów Rzeszy. Na Śląsku główną siedzibą rodu był pałac w Bożkowie, w powiecie kłodzkim (do 1945 r. Eckersdorf, Kreis Glatz), który w 1780 r. wraz z całym przynależnym majątkiem odziedziczył Anton Aleksander von Magnis (1751-1817) po bezdzietnej śmierci wuja, hrabiego Johanna von Götzen (Łuczyński, 2008, s. 33-39). Założyciel śląskiej dynastii von Magnis zapisał się w historii regionu jako prekursor nowoczesnej uprawy roślin, cukrownictwa i hodowli zwierząt. Kolejni von Magnisowie stawali się przemysłowcami, inwestując również w kopalnie węgla kamiennego. Bogactwo znalazło swoje odbicie

także w wyglądzie i wyposażeniu wielkopańskich rezydencji i ich otoczenia. Pałace w Bożowie i niedalekich Ołdrzychowicach w powiecie kłodzkim (do 1945 r. Ullersdorf, Kreis Glatz) wyróżniały się pięknym stylem fasad i przepychem wewnątrz wypełnionych kolekcjami malarstwa europejskiego i portretami członków rodu, dziełami sztuki oraz rzemiosła artystycznego odziedziczonymi po hrabiach von Götzen i nabytych przez nowych właścicieli, a także okazałymi założeniami parkowymi w stylu francuskim, a później angielskim (Idzikowska, 2011, s. 9). Anton Alexander von Magnis podejmował w swoich włościach znamienitych gości. W 1800 r. gościł Johna Quicy'ego Adamsa, posła amerykańskiego przy dworze królewskim w Berlinie i późniejszego prezydenta Stanów Zjednoczonych w latach 1825–1829. Bożków i Ołdrzychowice zaszczytli wizytą królowie Prus Fryderyk Wilhelm III Hohenzollern z małżonką Luizą i Fryderyk Wilhelm IV Hohenzollern. W 1871 r. pożar strawił niemal cały pałac w Bożkowie. W ciągu sześciu lat odzyskał dawną świetność dzięki hrabiemu Wilhelmowi Ernstowi von Magnis (1828–1888) (Łuczyński, 1997, s. 28–31). O pałacowych wspaniałościach i skarbach pisały niemieckie przewodniki po dolnośląskich rezydencjach i inwentarzowe spisy, m.in. zachowany w Archiwum Państwowym we Wrocławiu uwierzytelniony odpis inwentarza bożkowskiego pałacu sporządzony w latach 1906–1907 przez rzeczoznawców z Wrocławia i Nowej Rudy (Schlossinventar. Beglaubigte Abschrift, 1906/1907) zawierały wycenę majątku von Magnisów. Wyżej wymieniony dokument to spis ruchomego majątku pałacu w Bożkowie: obrazów, rzeźb, mebli, gobelinów, porcelany, sreber, zastawy stołowej, przedmiotów artystycznych innego rodzaju, zbiorów bibliotecznych oraz trofeów myśliwskich (Idzikowska, 2011, s. 9).

Do najstarszego syna Wilhelma Ernsta i Gabriele Deym von Strítež, Antona Franza (1862–1944) ożenionego z Bianką Deym hr. Strítež, należały stanowiące majorat majątki w Bożkowie i Ołdrzychowicach, gdzie znajduje się do dziś mauzoleum rodziny von Magnis oraz w Strażnicach na Morawach. Był on posiadaczem ziemskim, posłem do Reichstagu i pruskiej Izby Panów. Ostatnim, przedwojennym właścicielem Bożkowa był tu urodzony hrabia Ferdinand von Magnis (1905–1996). W 1945 r. pałac został ograbiony i zdewastowany przez Rosjan. Losy archiwum i biblioteki pałacowej są nieznane. Część zbiorów uległa zapewne zniszczeniu, część mogła trafić do Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych i ulec dalszemu rozproszeniu, na co wskazuje wyżej wymieniona publikacja – jak dotąd jedyna wśród kilku tysięcy przejrzanych w zbiorach BU KUL. Pałac w Ołdrzychowicach Kłodzkich został także ograbiony i zdewastowany a później spalony. Spłonęły wnętrza pałacu i zbiory biblioteczne (Stein, 1984, s. 56).

W Polsce Ludowej wielki majątek hrabiów von Magnis stał się własnością skarbu państwa. Hrabina Bianka von Magnis została przymusowo wysiedlona z posiadłości w Bożkowie w 1946 r. Zmarła w 1968 r w Würzburgu w wieku 94 lat (Czarna, Możnystan). Polska grupa rewindykacyjna

zorganizowała w pałacu składnicę muzealną. Zebrane tu zbiory i pozostałe dzieła sztuki z pałacu zostały przydzielone krajowym ośrodkom muzealnym, a także skradzione (Idzikowska, 2011, s. 28; Łuczyński, 2010, s. 363). W latach 1956–2002 bożkowski pałac był siedzibą szkół o profilu rolniczym. W 1973 r. przeprowadzono jego kapitalny remont, a pod koniec lat 70. ubiegłego stulecia zabiegi konserwatorskie w pomieszczeniach pierwszego piętra. Pod koniec XX w. obiekt będący własnością starostwa popadał w ruinę. Obecnie właścicielem pałacu jest osoba prywatna, jednak obiekt jest udostępniany zwiedzającym (Czarna, Możnystan; Łuczyński, 2008, s. 33-39).

II. 7. Pieczęćka „Grf. F. Deym”. Źródło: B. Zezula

Owalna pieczęćka „Grf. F. Deym” na stronie przedtytułowej oraz pieczęćka na wyklejce „Ferdinand Graf von Deym” znajdują się w pierwszym tomie *Nouveau dictionnaire français-allemand et allemand-français a l'usage des deux nations*, 6 ed. (Strasburg 1804). Dzieło zostało elegancko wydane z wydrukowanym ozdobnym autografem wydawcy Amanda Koeniga i oprawione w skórę. Właścicielem słownika mógł być pochodzący z drugiej linii hrabiów von Deym, Ferdynand von Deym (1837–1900). Jego brat Franz de Paula Deym von Strítež (1838–1903), austriacki dyplomata i polityk, zakończył swe życie w Bożkowie (Deym Strítež of Franz Graf, 2010, p. 182). Zagadką pozostaje, czy spokrewnieni z von Magnisami hrabiowie Deym z Moraw przybyli do Bożkowa z wybranymi książkami, czy umieścili tu większe zbiory.

Na wewnętrznej stronie okładki ósmego tomu *Allgemeine Geschichte vom Anfang der historischen Kenntnis bis auf unsere Zeiten. Für denkende Geschichtsfreunde* bearbeitet von Karl von Rotteck, Doktor der Rechte, Großherzogl. Bad. Hofrath und Professor an der hohen Schule zu Freiburg, achter Band (Freiburg im Breisgau 1833) znajduje się bogato zdobiony exlibris „Rudolph Graf Hoyos 1855”. Taki sam znak własnościowy

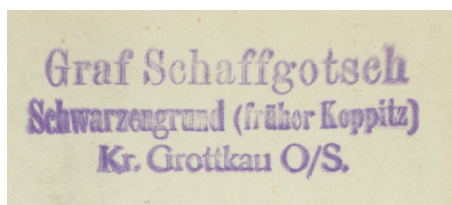
można zobaczyć na wyklejce słownika angielsko-niemieckiego M.X.Thieme'a *Neues vollständiges kritisches Wörterbuch der Englischen und Deutschen Sprache* (Leipzig 1846).

II. 8. Exlibris Rudolph von Hoyos. Źródło: B. Zezula

Ród hrabiów von Hoyos o hiszpańskich korzeniach pochodził z Austrii. W XIX w. von Hoyos osiedli w Lauterbach (po 1945 r. Jastrowiec, powiat jaworski). W 1809 r. majątek objął Ernst Karl hrabia Rzeszy Hoyos-Sprinzenstein. Z tej samej linii pochodzi Rudolf Graf von Hoyos-Sprinzenstein (1821–1896), pułkownik i cesarsko-królewski szambelan oraz właściciel interesującej biblioteki (Łuczyński, 2007, s. 183). W dwóch tomach wydał *Briefe eines Unbekannten* Alexandra von Villersa (Wien 1881 i 1887) oraz własne utwory poetyckie: *Gedichte* (Wien 1887) i *Neue Gedichte* (Wien 1892) (Hoyos-Sprinzenstein, k.d.) Hrabiowie von Hoyos byli właścicielami majątku i pałacu do końca II wojny światowej. W powojennym Jastrowcu utworzono w tym miejscu PGR. Nie ma informacji na temat powojennych losów biblioteki von Hoyos. Przymuszczałnie część książek trafiła do Zbiornicy Zbiorów Zabezpieczonych a stąd do zbiorów różnych bibliotek polskich, także do Biblioteki KUL. Obecnie w odnowionym pałacu jest prowadzone prywatne gospodarstwo agroturystyczne.

Kolejne znaki pieczętnie w książkach z Biblioteki Uniwersyteckiej KUL kierują na Górny Śląsk, do bibliotek rodowych założonych w pięknych pałacach von Schaffgotschów z górnośląskiej linii rodu w Kopicach i von Praschma w Niemodlinie.

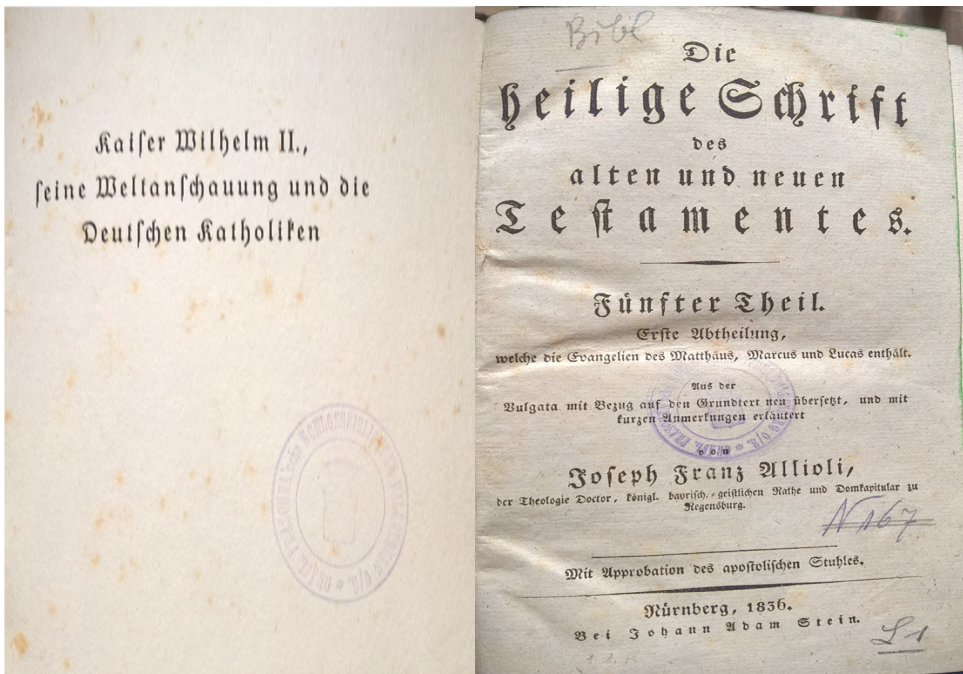

II. 9. Pieczęć „Graf Schaffgotsch Schwarzengrund (früher Koppitz)”. Źródło: M. Jung

Zwykły odcisk tuszowy pieczęci na wyklejce książki: „Graf Schaffgotsch Schwarzengrund (früher Koppitz) Kr. Grottkau O/S.” nie wskazuje na niezwykle bogatego właściciela biblioteki urządzonej w pięknym, bajkowym pałacu. [Miejscowość Koppitz przemianowana została w 1936 r. na Schwarzengrund. Od 1945 r. nosi nazwę Kopic. Znajduje się w gminie Grodków w powiecie brzeskim]. Publikacja Haralda Nicolsona *Nachkriegsdiplomatie. Curzon: The Last Phase 1919-1925*, przetłumaczona została na język niemiecki przez Hansa Reisigera i wydana w Berlinie w 1934 r. Tom ma na grzbiecie umieszczoną sygnaturę „4325”, co świadczyć może o uporządkowaniu zgromadzonych książek, prawdopodobnej wielkości księgozbioru i sposobie wprowadzania nowych nabytków do zasobu bibliotecznego. Publikacja należała do Hansa Ulryka Schaffgotscha (1889–1943), wnuka Joanny, który przejął majątek w 1917 r. po śmierci swego ojca, także Hansa Ulryka. Od 1943 r. panem w Kopicach i ostatnim przedwojennym dziedzicem górnośląskiej fortuny został 16-letni Hans Ulryk (1927–2009). Opuścił pałac z początkiem 1945 r. z matką Zofią Henckel von Donnersmarck i młodszym bratem Fryderykiem Karolem. Przez Czechy dotarli do Niemiec. Hans Ulryk Schaffgotsch był prawnikiem „śląskiego Kopciuszka”, Joanny Gryczik, której Karol Godula, twórca górniczego imperium, zapisał testamentem swój majątek. W wieku sześciu lat stała się ona dziedziczką jednej z największych fortun w dziejach Górnego Śląska. Jako 16-letnia panna poślubiła w 1856 r. hrabiego Hansa Ulryka von Schaffgotscha, który poza świetnym pochodzeniem posiadał niewiele z fortuny Schaffgotschów. Przed ceremonią zaślubin w Berlinie król Prus Fryderyk Wilhelm IV Hohenzollern nadał jej szlachectwo. Do plebejskiego nazwiska Gryczik dodano „von Schomberg-Godula”. W herbie znalazły się barwy Śląska – błękit, złoto i górnicze młotki. Prawni opiekunowie Joanny kupili dla małżonków pałac w Kopicach. Przebudowany w 1864 r. według projektu architekta Karla Lüdecke z Wrocławia oraz mistrza budowlanego Konstantego Heidenreicha z Kopic zyskał charakter stylu neogotyckiego z elementami neorenesansowymi. Otaczał go 70-hektarowy park krajobrazowy z dziesięcioma stawami, licznymi budowlami i okazałym drzewostanem. Johanna i Hans Ulryk Schaffgotschowie zapoczątkowali linię górnośląską rodu. Byli fundatorami kościołów, kaplic, szkół i ochronek. Wspo-

magali potrzebujących w biedzie. Po śmierci hrabiny w 1910 r. działalność charytatywną kontynuowała spółka akcyjna „Gräfl. Schaffgotsche Werke”. Hans-Ulryk zmarł pięć lat po swojej żonie. W małżeństwie przeżyli ponad pół wieku. Obydwoje spoczęli w mauzoleum przy miejscowym kościele. Pałac nie doznał uszczerbku w czasie działań wojennych. W 1945 r. doszło do profanacji zwłok Joanny i jej męża oraz członków ich rodziny. Zebrane szczątki pochowane zostały w mogile obok mauzoleum, które w 2020 r. po przeprowadzonej renowacji dzięki zaangażowaniu potomków Schaffgotschów oraz strony polskiej ponownie stało się miejscem ich ostatniego spoczynku. Tuż po wojnie w pałacu były organizowane kolonie dla dzieci. Później budynek został splądrowany, w 1958 r. podpalony, w kolejnych latach zupełnie rozgrabiony i zdewastowany. Losy kopickiej biblioteki nie zostały ustalone. Jedną z najwspanialszych rezydencji XIX w. na Śląsku, bajkowy pałac „śląskiego Kopciuszka” jest nadal ruiną (Kuzio-Podrucki, 2007, s. 71-91).

Okrągła pieczętka z napisem w otoku „Gräfl. Praschma'sche Schlossbibliothek Falkenberg O/S.” z herbem rodowym w środku zamieszczona jest na dwóch drukach. Oznaczono tak jeden z tomów Pisma Świętego Nowego i Starego Testamentu z objaśnieniami Josepha Franza Allioliego *Die Heilige*

II. 10. Pieczętka „Gräfl. Praschma'sche Schlossbibliothek Falkenberg O/S.” Źródło: M. Jung

Schrift des alten und neuen Testamentes (5. Th., 1. Abt., Nürnberg 1836) oraz opracowanie Maxa Buchnera *Kaiser Wilhelm II., seine Weltanschauung und die Deutschen Katholiken* (Lipsk 1929).

Od 1779 do 1945 r. właścicielami miasta i potężnego zamku Falkenberg (Niemodlin, woj. opolskie) były kolejne pokolenia hrabiów von Praschma, rodu wywodzącego się z Moraw. Johannes Nepomuk II Carl von Praschma (1757–1822) przejął dobra Falkenberg-Tillowitz (Niemodlin, Tułowiec) po zmarłym bezpotomnie bracie matki Michaelu von Zierotin. Von Praschma studiował prawo w Wiedniu, był koneserem literatury, ale przede wszystkim muzyki. W zamku organizował przedstawienia teatralne, a w niewielkim kręgu osób sam grał na skrzypcach i wiolonczeli. Posiadał bibliotekę muzyczną zawierającą 390 egzemplarzy nut muzyki kościelnej i kameralnej Ludwiga van Beethovena, Josepha Haydna, Wolfganga Amadeusa Mozarta, Bernharda Heinricha Romberga, kompozytora i wiolonczelisty. W bibliotece zamkowej dominowała literatura francuska XVIII w.: dzieła Francois'a Fenelona, Jeana La Fontaine'a, Honore Mirebeau i Jean-Jacquesa Rousseau, a także *Discours sur l'histoire universelle* Jacquesa-Benigne'a Bousseta i znana encyklopedia wydawana przez Diderota - D'Alemberta w latach 1751–1766. Niemiecką literaturę okresu oświecenia i wczesnego klasycyzmu reprezentowali m.in. Johann Arnold Ebert, Johannes Ewald, Christian Gellert, Albrecht von Haller, Ewald von Kleist, Karl Wilhelm Ramler, Friedrich Leopold Stolberg-Stolberg. Z klasyków stały na półkach biblioteki dzieła Christoph'a Martina Wielanda, *Die Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* Johanna Gottfrieda Herdera, tragedia Friedricha Gottlieba Klopstocka *Salomon und die Oden*, *Die Leiden des jungen Werthers* Johanna Wolfganga von Goethego. Innych dzieł Goethego, Gottholda Ephraima Lessinga czy Friedricha Schillera, oprócz wymienionych, nie było. Z literatury angielskiej w jego bibliotece znalazł się jedynie dramat Szekspira *Król Lear* (Klawitter, 1929, s. 147-148).

W bibliotece zamkowej znajdował się niezwykle ciekawy zbiór będący raczej ciekawostką botaniczną. Była to założona prawdopodobnie w 1806 r. „Holzbibliothek” (xyloteka, biblioteka różnego rodzaju drzew). Każdy z 76 tomów z tego zbioru był skrzynką wykonaną jako imitacja książki, przy czym grzbiet i okładki każdego tomu pochodziły z innego rodzaju drzewa. W środku znajdowały się zasuszone liście, kwiaty, nasiona, owoce a nawet insekty szkodzące danemu gatunkowi drzewa (Praschma, 1929, s. 174-175). W pobliżu miejscowości Leipe (Lipno, pow. jaworski) urządzono w 1783 r. okazały park krajozawodowy z rzadkimi roślinami i drzewami, który należał do najpiękniejszych założeń tego typu na Śląsku. Ten ogród dendrologiczny jest najstarszym arboretum w Polsce z bardzo rzadkimi i kosztownymi roślinami sprowadzonymi z Ameryki Północnej i Chin (*Najstarsze arboretum w Polsce*, 2017).

W latach 1909–1935 panem na zamku był Hans Graf von Praschma (1867–1935). Jego zasługą było wydanie *Geschichte der Herrschaft Fal-*

II. 11. Odcisk suchej pieczęci Kloster Grüssau. Źródło: B. Zezula

kenberg in Oberschlesien (Praschma, 1929). Na podstawie dokumentów zachowanych w archiwum zamkowym prof. dr Heinrich Wendt i dr Willy Klawitter oraz dr Ludwig Burgemeister przedstawili Falkenberg za czasów Piastów, powstanie państwa stanowego i jego funkcjonowanie w posiadaniu rodów von Pückler, Promnitz, Poser, Zierottin i Praschma od 1779 r. do czasów współczesnych. Książka wydana w 1929 r. liczy 328 stron i zawiera ilustracje, tablice i mapy. BU KUL posiada w swoich zbiorach egzemplarz publikacji Hansa Grafa von Praschma, którego pierwotnym właścicielem był Kloster Grüssau, co poświadcza odcisk suchej pieczęci zakonu.

Friedrich III Leopold Graf Praschma Freiherr von Bilkau (1900–2000) był ostatnim panem na Falkenbergu. Opuścił majątek przed wkroczeniem żołnierzy Armii Radzieckiej. Zamieszkał w Niemczech w miejscowości Kapellen niedaleko Moers (<http://niemodlinzamek.pl/historia/panowie-niemodlina/>). Po wojnie splądrowany i rozgrabiony niemodliński zamek zajmowały kolejno różne polskie instytucje (Paszowska, 2007, s. 69-72). Ocalała znaczna część archiwum zamkowego („Gräfllich Praschmasches Schlossarchiv Falkenberg”) przechowywana w Archiwum Państwowym w Opolu. Część dokumentów dotyczących politycznej działalności Hansa Grafa von Praschma znajduje się w zbiorach Biblioteki Śląskiej w Katowicach. Część zbiorów bibliotecznych gromadzonych od XVIII w. uległa zniszczeniu, część została rozkradziona i rozproszona (Sękowski, 2006, s. 65). Książki ze znakami własnościowymi hrabiowskiej biblioteki są przechowywane m.in. w Opolu w Bibliotece Archiwum Państwowego i Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej. Nieliczne książki są też w posiadaniu biblioteki

liceum ogólnokształcącego w Niemodlinie, którego pierwszą siedzibą od 1946 r. do lat. 70. ubiegłego stulecia był niemodliński zamek (Paszowska, 2007, s. 95). W dobrym stanie zachowały się krypty z sarkofagami zmarłych członków rodziny von Praschma w kaplicy zamkowej oraz sala balowa i jadalna z kasetonowym sufitem z herbami rodu. Blask tej budowli dla celów restauracyjno-kongresowo-muzealnych przywraca od 2017 r. Fundacja na rzecz Zamku Książęcego Niemodlin (Niemodlin (Falkenberg) – zamek uratowany, 2017).

Bogato zdobione eklebrisy umieszczone na wyklejkach XIX-wiecznych książek w marmurkowych oprawach prowadzą do szlacheckiego rodu von Harrach, wywodzącego się ze starej austriacko-czeskiej szlachty. Nie ma szerszych informacji o bibliotekach i ich zasobach urządzonych w śląskich pałacach należących do tych arystokratów. Naklejka sygnaturowa z numerem 721 na grzbiecie trzeciego wydania Christiana Ernsta Luthardta *Vorträge über die Moral des Christenthums im Winter 1872 zu Leipzig gehalten* (Leipzig 1882) świadczy uporządkowanym sposobie gromadzeniu księgozbioru przez hrabiego Ferdynanda von Harracha (*Ferdinand von Harrach*, 2020) i oznaczaniu książek ekslibrisem z herbem rodu „Ex Libris Comt-tis Ferd. ab Harrach“ z dewizą *Meum Miltis*. Jego ojcem był hrabia Carl Philipp von Harrach zu Rohrau und Thannhausen (1795–1878), który po zakończeniu służby wojskowej w armii austriackiej osiadł na Górnym Śląsku. Był tu prekursorem nowoczesnego rolnictwa. Z pierwszego małżeństwa z Marią Teresią Gräfin von Seldnitzky miał jedynego syna, Ferdinanda Friedricha Wilhelma Augusta Grafa von Harrach. Urodził się on w 1832 r. w Rosnochau (Rozkochów, powiat chrzanowski, woj. opolskie). Jego matką chrzestną została siostra ojca Auguste von Harrach zu Rohrau und Thannhausen (1800–1878), żona pruskiego króla Fryderyka Wilhelma III, księżna Legnicy i hrabina Hohenzollern. W księdze parafialnej rozkochockiego kościoła katolickiego król Fryderyk Wilhelm III jest wpisany jako ojciec chrzestny. Ferdynand nie przejął zarządu majątkiem ziemskim po ojcu. Został znanym malarzem scen historycznych, pejzaży, portretów osób szlachetnie urodzonych a pod koniec życia scen biblijnych. Po śmierci matki chrzestnej miał finansowe możliwości, aby nabyć majątek ziemski na Dolnym Śląsku wraz z pałacem Podgórk, powiat złotoryjski (Tiefhartmannsdorf). Po śmierci hrabiego Ferdynanda w 1915 r. majątek odziedziczyła jego córka, hrabina Elizabeth Vitzthum von Echstädt, a w 1939 r. przejął go jej syn, hrabia Wolfgang von Vitzthum. Po wojnie w pałacu urządzono dom dziecka, potem była tu szkoła rolnicza oraz ośrodek kolonijno-wczasowy. Nie ma informacji na temat zawartości i wielkości zbiorów gromadzonych w pałacach w Rozkochowie i Podgórkach. Nieznane są losy zbiorów po zakończeniu II wojny światowej. Obecnie pałac jest własnością prywatną.

Dwie książki w marmurkowych okładzinach posiadają na wyklejce ekslibris z herbem rodu „Buecherei des Grafen Ernst Harrach“, dewizą *Mit*

stillem Fleiss i ręcznie wpisanymi datami rocznymi u dołu po lewej 1872 i po prawej 1896. Są to publikacje ewangelickich autorów: trzeci tom piątego wydania *Geschichte der deutschen Dichtung* G. G. Gervinusa (Leipzig 1872) i pierwsza część trzeciego tomu *Geschichte der alten Kaiserzeit* Wilhelma von Giesebrechta (Braunschweig 1876). Wymienione dzieła mogły należeć do Ernsta Ludwiga Karla Augusta Grafa von Harrach (1845–1896), syna hrabiego Carla Philippa von Harrach z drugiego małżeństwa z Isabellą Freiin von Pfister. Poza danymi genealogicznymi ustalonymi na podstawie strony internetowej <https://www.geni.com/people/Ernst-Ludwig-von-Har->

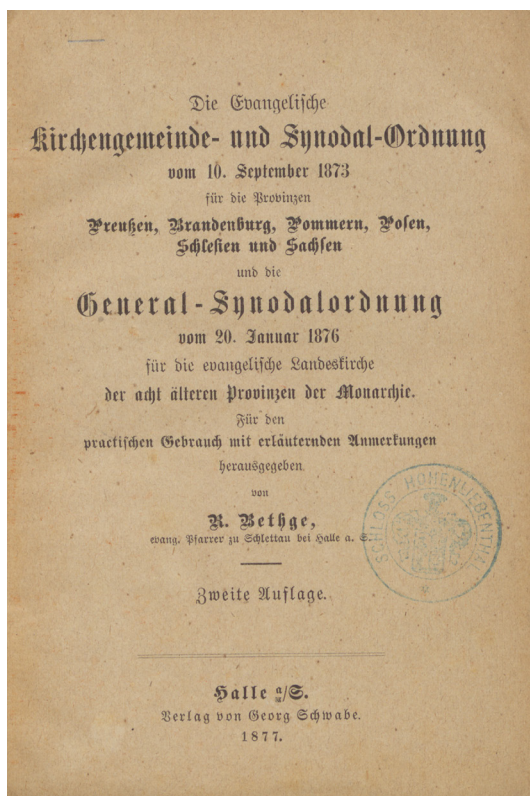

II. 12. Eklibrisy: Ferdinanda Graf von Harrach i Ernsta Graf von Harrach. Źródło: M. Jung

rach-zu-Rohrau-und-Thannhausen/6000000041428368738 nie udało się uzyskać żadnych informacji o przedstawicielach śląskiej linii rodu von Harrach, do których należą te zdobne ekslibrisy, jakie zostały odkryte w zbiorach Biblioteki KUL.

Na XIX-wiecznej litografii pałac w Lubiechowej w powiecie złotoryjskim (do 1945 r. Hohenliebenthal, Kreis Goldberg) jest otoczony romantycznym rozległym parkiem. Posiadłość nie jest tak okazała jak pałace w Kotlinie Jeleniogórskiej, jednak była gniazdem rodzinnym pruskiej arystokracji i miejscem przechowywania dokumentów archiwalnych, dzieł sztuki i księgozbiorów (Ruchniewicz, Wiszewski, 2015, s. 286).

Stronę tytułową publikacji *Die Evangelische Kirchengemeinde- und Synodal-Ordnung vom 10. September 1873 für die Provinzen Preußen, Brandenburg, Pommern, Posen, Schlesien und Sachsen und die General-Synodalordnungen vom 20. Januar 1876 für die evangelische Landeskirche der acht älteren Provinzen der Monarchie* (Hrsg. von B. Bethge, Halle a.d. S. 1877)

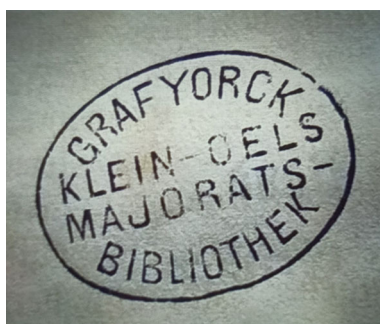
II. 13. Pieczętka: Schloss Hohenliebenthal. Źródło: M. Jung

zdobi słabo odbita pieczętka z napisem w otoku „Schloss Hohenliebenthal”. Herb w środku znaku pieczętnego jest niemal nieczytelny. Udało się go zidentyfikować dzięki publikacji Alfred von Krane *Wappen- und Handbuch des in Schlesien (einschliesslich der Oberlausitz) landgesessenen Adels* (Krane, 1901-1904; Łuczyński, 2008, s. 185). Jest to herb rodziny von Küster.

Dobra Hohenliebenthal (Lubiechowa, powiat złotoryjski) należały od XIV w. do rodu von Zedlitz. W 1825 r. ostatni przedstawiciel tej linii rodu sprzedał majątek ziemski pruskiemu ministrowi hr. von Bülow, który przebudował pałac w stylu klasycystycznym i założył park angielski. W 1841 r. radca Carl Gustav Ernst von Küster kupił ten majątek od księcia Adama Czartoryskiego, który był jego właścicielem tylko cztery lata. W 1851 r. dobra Hohenliebenthal przejął syn radcy, Alfred von Küster, wojskowy w stopniu porucznika i późniejszy deputowany powiatu. W Archiwum Państwowym we Wrocławiu znajdują się dokumenty dotyczące kolejnego właściciela dóbr rycerskich Hohenliebenthal Hansa Ulricha von Küstera z lat 1929–1935 oraz prowadzenia gospodarstwa rolnego z lat 1912–1934. Dobra lubiechowskie von Küsteronie nie przetrwały kryzysu gospodarczego i przed wybuchem wojny w 1939 r. zostały rozparcelowane oraz sprzedane. Pałac z parkiem i lasami nabył hrabia von Magnis z Bożkowa (Ruchniewicz, Wiszewski, 2015, s. 331). O zbiorach biblioteki pałacowej i jej powojennych losach nie ma informacji. Obecnie pałac jest w rękach prywatnych. Po ukończeniu remontu będzie tu hotel i restauracja.

Jedną z największych i najbogatszych posiadłości na Śląsku była Oleśnica Mała w powiecie oławskim (do 1945 r. Klein Oels). Pałac przez pięć stuleci był siedzibą potężnych zakonów templariuszy i joannitów (kawalerów maltańskich). Po kasacie zakonów w 1810 r. właścicielem majątku został pruski marszałek polny Johann David Ludwig Graf Yorck von Wartenburg (1759–1830). Otrzymał go w darze wraz z tytułem hrabiowskim od króla Prus Fryderyka Wilhelma III Hohenzollerna w uznaniu zasług w wojnie z Napoleonem. Zasługi były znaczne, skoro w 1808 r. na jego cześć Ludwig van Beethoven skomponował *Yorkscher Marsch* (Fikus, 2010, s. 59). Hrabia Yorck rozbudował pałac w latach 1815–1820. Do 1945 r. majątek i pałac należał do kolejnych pokoleń hrabiów Yorck. W mauzoleum wybudowanym według projektu znanego architekta Karla Friedricha Schinkla pochowany jest protoplasta rodu i 19 członków tej rodziny. Obecnie w pałacu mieści się Zakład Doświadczalny Hodowli i Aklimatyzacji Roślin oraz mieszkania pracowników. Do dziś zachowała się dawna sala biblioteczna z oryginalnym belkowanym stropem.

Wydawnictwo C.H. Beck promując książkę Güntera Brakelmana poświęconą postaci Petera Yorcka von Wartenburg (Brakelmann, 2012), napisało: „Śląski majątek w Klein Oels był światem sam w sobie: Dziadek Petera Yorcka zebrał największą bibliotekę szlachecką Niemiec. Jego ojciec, dr prawa Heinrich Yorck von Wartenburg władał siedmioma językami i przykładał wagę do

II. 14. Pieczęćka Graf Yorck Klein-Oels Majoratsbibliothek. Źródło: M. Jung

»lojalnej opozycji« wobec cesarza. Antyczna Grecja była dzieciom tak samo bliska jak Prusy. Rodzinne tradycje i wartości, w których wyrastał, doprowadziły do rezygnacji z kariery prawniczej i przejścia razem z żoną i rodzeństwem do opozycji wobec Hitlera” [tł. własne] Od 1940 r. Peter Graf von Yorck (1904–1944) współtworzył konspiracyjny tzw. Krąg z Krzyżowej, skupiający prawniczą opozycję antyhitlerowską. Należeli do niego m.in. Helmuth James hr. von Moltke (1907–1945) (<https://www.kreisau.de/kreisau/kreisauer-kreis/mitglieder/helmuth-james-von-moltke/>), w którego majątku Kreisau (Krzyżowa, powiat świdnicki) odbywały się spotkania, Claus hr. Schenck von Stauffenberg, Adam von Trott zu Solz oraz jego żona Marion von Yorck z d. Winter (1904–2007), brat Paul (1902–2002), dyplomata i siostra Irene (1913–1950). W razie obalenia reżimu hitlerowskiego Peter von Yorck był przewidziany na sekretarza stanu w nowym rządzie. Po nieudanym zamachu na Hitlera, przeprowadzonym przez kuzyna von Yorcków, płk. Clausa hr. Schenk von Stauffenberga, Peter von Yorck został aresztowany i skazany na śmierć przez Trybunał Ludowy. Został stracony 8 sierpnia 1944 r. w więzieniu Plötzensee. Na dawnym pałacu w Oleśnicy Małej ku jego pamięci umieszczona została tablica w języku polskim i niemieckim. Napis głosi: „Dawał świadectwo przed nazistowskim Trybunałem Ludowym, mówiąc o totalitarnych roszczeniach państwa wobec swoich obywateli nie respektujących religijnych i etycznych powinności wobec Boga”. Paul Graf Yorck von Wartenburg, piąty ordynat na Klein Oels i ostatni właściciel majątku do 1945 r., został aresztowany 20 lipca 1944 r. i pozbawiony własności. Do końca wojny, do wyzwolenia przez Rosjan 23 kwietnia 1945 r., był więźniem w obozie koncentracyjnym Sachsenhausen (Brakelmann, 2012, s. 274). Żona Petera, Marion, i siostra po niedługim pobycie w areszcie, uniknęły większych represji. Marion od 1946 r. była prawniczką i sędzią w Berlinie. Irene von Yorck pracowała jako lekarka w Berlinie.

Owalna pieczęćka w poziomie zawierająca jedynie napis „Graf Yorck” w środku Klein-Oels Majorats-Bibliothek znajduje się na publikacji pozy-

skanej do zbiorów z zasobów dubletowych Biblioteki Jagiellońskiej (o czym informuje odpowiedni stempel). Jest to czwarty tom z drugiego wydania z 1879 r. *Real-Encyclopädie für protestantische Theologie und Kirche*, wydanej przez Johanna Jakoba Herzoga i Gustava Leopolda Plitta, profesorów teologii Uniwersytetu w Erlangen przy współpracy wielu protestanckich teologów i uczonych.

Pod koniec XIX w. biblioteka majoracka hrabiów York z Klein-Oels była jedną z największych i najważniejszych bibliotek należących do pruskiej rodziny szlacheckiej (Hölter, Ferstl, Schmidt, 2020, s. 683). Do końca wojny księgozbiór liczył ok. 120000 tomów. W bibliotece majorackiej gromadzono druki z takich dziedzin wiedzy, jak: historia europejskich prądów intelektualnych, prawo i nauki polityczne, religia, historia, sztuka oraz literatura niemiecka, włoska, angielska i hiszpańska. Tu znalazły swoje miejsce bibliofilskie rarytasy, rękopisy i listy. W zbiorach znajdowały się cenne pierwsze wydania wielu dzieł. W szafach przechowywano oryginalną grafikę i ryciny artystów niemieckich i zagranicznych, autografy, korespondencję protoplasty rodu, marszałka von Yorcka i korespondencję rodzinną oraz rozprawy filozoficzne Paula Grafa von Yorcka (Hölter, Ferstl, Schmidt, 2020, s. 682-683). Na stronie internetowej Kulturstiftung für Länder w Berlinie (<https://www.kulturstiftung.de/>) są wymienione jeszcze inne cenne nabytki: rękopisy Goethego i Schillera, *Septemberbibel* Marcina Lutra z 1522 r. czy oryginalna partytura opery Wolfganga Amadeusa Mozarta *Don Giovanni*.

W 1841 r. Ludwig Graf von Yorck nabył do swojej biblioteki 800 dzieł literatury hiszpańskiej i sztuk teatralnych (w 91 wol.) od Johanna Ludwiga Tiecka (1773–1853), poety, dramaturga, powieściopisarza, tłumacza i krytyka, jednego z najwybitniejszych przedstawicieli wczesnego romantyzmu w Niemczech. Były to m.in.: pierwsze wydania dzieł Cervantesa. Trzy lata później kupił całą bibliotekę Tiecka liczącą 11458 wol. (Hölter, Ferstl, Schmidt, 2020, s. 683). Syn Ludwiga, Paul von Yorck, powiększył zbiory o pierwsze wydania dzieł filozoficznych i teologicznych Gottfrieda Wilhelma Leibniza, Andreasa Gryphiusa, a zwłaszcza Marcina Lutra. Z kolei wnuk Ludwiga, Heinrich von Yorck, kupował dzieła niemieckich klasyków i literaturę współczesną. Kolekcję uzupełniały czasopisma.

Paul Graf Yorck von Wartenburg wywiózł tylko niewielką część zbiorów z Oleśnicy Małej do Cieplic, gdzie zostały złożone w oranżerii pałacu Schaffgotschów. Zimą 1945 r. dr Günther Grundmann, główny konserwator zabytków na Dolny Śląsk, ewakuował na Zachód ok. 800 tomów, oznaczonych przez Tiecka jako nabytych w Brunswick bookseller Leibrock (Hölter, Ferstl, Schmidt, 2020, s. 685). Tylko tyle hrabiowie von Yorck uratowali ze swojej bogatej biblioteki.

Po zakończeniu wojny znacząca część pozostawionych w pałacu książek uległa zniszczeniu (książki służyły m.in. do utwardzania dróg) i wielkiemu rozproszeniu. Jak niewielka liczba druków ze znakami własności-

wymi biblioteki Klein Oels czy pieczętą „L. Tieck” znajduje się w zbiorach polskich bibliotek naukowych, obrazują następujące dane: Biblioteka Kórnicka (7 tyt., w tym jedna z biblioteki Tiecka), Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (6 tyt.), Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy (3 tyt.). Po jednym tytule posiadają następujące placówki: Biblioteka Narodowa i Biblioteka Główna Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu (z proveniencją biblioteki Tiecka), Biblioteka Śląska w Katowicach, Książnica Pomorska w Szczecinie (z proveniencją biblioteki Tiecka, egz. otrzymany w ramach wymiany publikacji z Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku). Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie posiada trzy wol. czasopism z pieczętą oleśnickiej biblioteki. Jedynie Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu wykazała w 2017 r. w swoich zbiorach 5875 wol. z proveniencją Majoratsbibliothek Klein-Oels. O większej liczbie druków z proveniencją oleśnickiej biblioteki wspomniała Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (Hölter, Ferstl, Schmidt, 2020, s. 686-688).

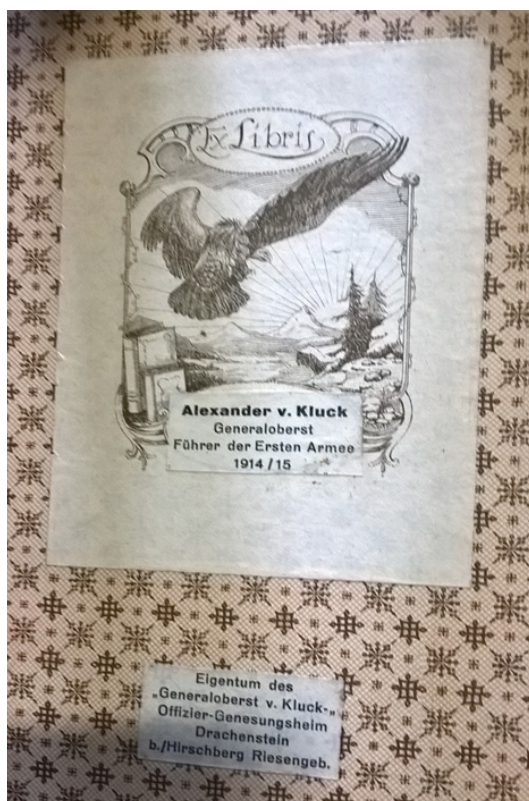
Okolo 2000 tomów zabrała z rezydencji von Yorcków Komisja Trofeów Wojennych Armii Czerwonej. Znajdują się obecnie w siedmiu bibliotekach na terenie Federacji Rosyjskiej (Wartenburg, Paul Graf Yorck von, k.d.). W 2012 r., dzięki rosyjskiemu ministerstwu kultury i niemieckiej fundacji Kulturstiftung der Länder zajmującej się m.in. badaniami proveniencyjnymi zbiorów bibliotecznych, ukazał się katalog zawierający ok. 800 tytułów książek z pieczęcią Majoratsbibliothek Klein-Oels, które są przechowywane w moskiewskiej Bibliotece Literatury Zagranicznej i bibliotece publicznej w Petersburgu (Hölter, Ferstl, Schmidt, 2020, s. 686).

Zachowały się dwa katalogi oleśnickiej biblioteki. Pierwszy z ok. 1874 r. przechowywany w Państwowej Bibliotece w Berlinie *Alphabetischer Catalog. I. Abtheilung, Graf Yorck von Wartenburgsche Fideicommiss-Bibliothek Klein-Oels* Breslau [ca. 1874], Berlin Staatsbibliothek, RLS Dr 5159, dostępny jest także w wersji online (https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN805028250&PHYSID=PHYS_0005). Drugi znajduje się we Wrocławiu: *Katalog zur Graf Yorck von Wartenburgschen Bibliothek in Klein Oels* [1536-1942], Wrocław Archiwum Państwowe, sygn. 82/157/0/153, ss.323. W 1912 r. Hans Bötticher (publikował pod nazwiskiem Joachim Ringelnatz) był zatrudniony do katalogowania zbiorów biblioteki majorackiej. W autobiografii *Mein Leben bis zum Kriege* (1. wyd. 1931; Zürich 1994), wydanej jako szósty tom *Gesamtwerk in sieben Bänden*, opisał atmosferę panującą w pałacu, pomieszczenia, w których zgromadzono książki i zasoby biblioteki (Hölter, Ferstl, Schmidt, 2020, s. 681).

Ze Śląskiem związany był także Alexander Heinrich Rudolph von Kluck (1846–1934), nobilitowany do stanu szlacheckiego w 1909 r. Był pruskim i niemieckim generałem pułkownikiem, uczestnikiem wojny prusko-austriackiej w 1866 r. i wojny francusko-pruskiej w latach 1870–1871. Na

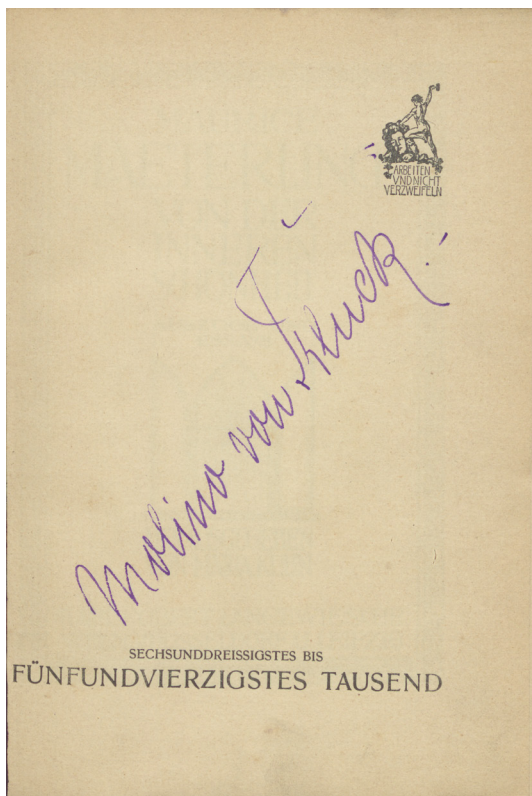
początku 1914 r. wojska pod jego dowództwem zdobyły Brukselę. Ale już we wrześniu 1914 r. poniósł on główną odpowiedzialność za przegraną bitwę pod Marną stoczoną pomiędzy wojskami brytyjsko-francuskimi a niemieckimi. Jest autorem wspomnień *Der Marsch auf Paris und die Marneschlacht 1914* (Berlin 1920), wydanych także w języku angielskim, hiszpańskim i franc. w latach 1920–1922 oraz *Wanderjahre – Kriege – Gestalten*, (Berlin 1929) (Vogelsang, 1980, s. 131).

Von Kluck został powołany w 1899 r. na generała dywizji (Generalmajor) i komendanta 23. Brygady Piechoty w Gliwicach (23. Infanterie-Brigade in Gleiwitz). Potwierdzeniem jego pobytu w tym miejscu jest odręczny zapis „Alexander Kluck, Gleiwitz 1. 8. 99” na stronie przedtytułowej trzeciego tomu książki generała piechoty i teoretyka wojskowości Wilhelma Lorenza Sigismunda von Schlichtinga *Taktische und strategische Grundsätze der Gegenwart* (Berlin 1899). Na wyklejce książki znajduje się ekslibris von Klucka z naklejką u dołu: „Alexander von Kluck Generaloberst Führer der

II. 15. Ekslibris Alexandra von Klucka. Źródło: B. Zezula

Ersten Armee 1914/15". Na tej samej stronie poniżej znalazła się kolejna naklejka: „Eigentum des „Generaloberst v. Kluck Offizier-Genesungsheim Drachenstein b./Hirschberg Riesengeb". Eugen Wolbe, autor pierwszej książki poświęconej życiu i karierze von Klucka, opublikowanej w 1917 r., napisał, że generał zadomowił się dość szybko na Śląsku i chętnie tę nową ojczyznę – "mój bogaty, wspaniały Śląsk" – poznawał. Podczas pierwszej wędrowki po Karkonoszach (ok. 1910 r.) zrodził się nawet plan budowy domu dla rodziny u ich podnóża (Wolbe, 1917, s. 69). Nie ma informacji na temat dłuższego pobytu von Klucka w Jeleniej Górze oraz jego powiązań z Offizier-Genesungsheim Drachenstein b./Hirschberg Riesengeb., które wynikają z treści naklejki na książkach należących do generała. W czasie działań wojennych w 1915 r. został ranny w nogę. Nie powrócił już do czynnej służby wojskowej i rok później w wieku 70 lat przeszedł na emeryturę. Można jedynie przypuszczać, że w celu poprawy stanu zdrowia i odpoczynku, bywał w domu wypoczynkowym dla oficerów pod Jelenią Górą.

II. 16. Autograf Molino von Kluck. Aut. M. Jung.

A równie dobrze ośrodek mógł być jego własnością, podobnie jak zakład zdrojowy w Misdroy (polskie Międzyzdroje), w którym odpoczywał oraz dbał o swoje interesy jako właściciel zakładu pruski urzędnik Georg Wilhelm von Raumer (Fischer, 1999, s. 216).

W 1914 r. w wydawnictwie Karla Roberta Langewiesche z Königstein i.T. ukazała się książka Maurice'a Maeterlincka *Von der inneren Schönheit. Auszüge und Essays* w ramach serii Die Blauen Bücher, na co wskazuje ciemnoniebieska okładka i motto „Arbeiten und nicht verzweifeln”. Na stronie przedtytułowej znajduje się autograf jej właścicielki: Molino von Kluck. Na stronie tytułowej widnieje naklejka: „Eigentum des Generaloberst v. Kluck-Offizier-Genesungsheim Drachenstein b./Hirschberg Riesengeb”. Alexandra von Kluck (1911–1934) była wnuczką generała. Jej ojciec Karl Egon von Kluck, oficer marynarki wojennej, poległ w 1915 r. w zachodniej Flandrii. W domu mówiono na nią pieszczotliwie „Molino”. Zachowała je jako imię artystyczne. Była aktorką teatralną a od 1929 r. także filmową. Występowała w filmach popularnych, np. *Die lustigen Weiber von Wien* z 1931 r. Zginęła w wypadku samochodowym niedaleko Bordeaux w nocy z 26 na 27 marca 1934 r. w drodze do domu dziadków. Jej dziadek zmarł 7 miesięcy później.

Wybrane książki potwierdzają uniwersalny charakter zbiorów szlacheckich bibliotek na Śląsku. Gromadzono literaturę z różnych dziedzin życia: encyklopedie i słowniki, dzieła z historii powszechnej oraz historii Prus i Śląska w różnych okresach dziejów. Nabywano publikacje z dziedziny prawa i teologii zarówno katolickiej, jak i protestanckiej, począwszy od różnych wydań Pisma Świętego poprzez jego objaśnienia, dzieła teologiczne, kazania, modlitewniki, podręczniki i książki pomocne w wychowaniu, także religijnym dzieci i młodzieży. W bibliotekach szlacheckich dominowała niemieckojęzyczna literatura piękna, eleganckie zbiorowe wydania dzieł wielkich niemieckich poetów i pisarzy oraz dzieła klasyków greckich i rzymskich w tłumaczeniu na język niemiecki oraz beletrystyka. Do ulubionych należała literatura podróżnicza do krajów egzotycznych jak Daleki Wschód i Chiny. W zależności od prowadzonej działalności gospodarczej w bibliotekach ich właściciele znajdowały się publikacje fachowe z takich dziedzin wiedzy, jak: rolnictwo, leśnictwo, myśliwstwo oraz ekonomia, pomocne w nowoczesnym prowadzeniu i zarządzaniu ogromnymi majątkami ziemskimi i przemysłowymi. W zależności od wykonywanej profesji czy zainteresowań członków rodziny gromadzono publikacje z dziedziny wojskowości, sztuk pięknych, muzyki, numizmatyki i genealogii. Biblioteki były miejscem przechowywania archiwaliów rodowych i rodzinnej korespondencji.

Dobór publikacji zaprezentowanych w tym artykule był przypadkowy i niemal zawsze jednostkowy ze względu na brak zapisów proveniencyjnych w inwentarzach BU KUL. Zainteresowanie budziły najpierw znaki własnościowe: naklejony ekslibris, odcisk pieczęci suchy lub tuszowy na

wyklejce, stronie przedtytułowej czy umieszczony pod tytułem książki, autograf, do odczytania ozdobnym pismem napisana dedykacja lub zapiski innego rodzaju w języku niemieckim, a na końcu sam druk i jego okładzina. Później rozpoczęły się poszukiwania informacji o właścicielu ekslibrisu, pieczęci i jego księgozbiorze. Ustalanie imion i nazwisk, dat życia, pokrewieństwa i koneksji rodzinnych, miejscowości, faktów innego rodzaju było w niektórych przypadkach niemal detektywistycznym dochodzeniem. Najwięcej opracowań i wydań albumowych doczekała się architektura magnackich rezydencji i ich założeń parkowych, szlacheckich pałaców czy tylko pozostałości po ich dawnej świetności, bogactwo wystroju wnętrz i dzieła sztuki w nich umieszczone.

Przegląd niemal dziesięciu tysięcy zbiorów w magazynie głównym i odstawnym Biblioteki Uniwersyteckiej KUL potwierdził ogromne rozproszenie przedwojennych kolekcji druków niemieckojęzycznych zabieranych z terenu Śląska po 1945 r. Z próby dotarcia do szerszych opracowań i udokumentowanych informacji o właścicielach prezentowanych w artykule książek, profilu gromadzenia zbiorów i ich wielkości, wyłania się obraz XIX-wiecznych, a więc już historycznych bibliotek szlacheckich na Śląsku, który jest pełen luk, niejasności a nawet zupełnego braku informacji o nich. Badania utrudnia brak kartotek proveniencyjnych nabytków bibliotek z lat powojennych. Jest to potwierdzenie tezy Romana Sękowskiego, że, poza wielkimi bibliotekami magnackimi, o bibliotekach należących do śląskiej szlachty – przez stulecia wiodącej grupy społecznej na ziemi śląskiej – jest informacji najmniej. Przeszkodą w badaniach jest również brak prowadzonych przez ich właścicieli inwentarzy i katalogów bibliotecznych (Sękowski, 2006, s. 64). Nie sprzyja także ogromne rozproszenie materiałów źródłowych w archiwach i bibliotekach w Polsce, w Czechach i w Niemczech. Bibliolodzy z tych państw jak też badacze polscy zajmowali się jednostkowymi bibliotekami lub wybranymi problemami historii książek i bibliotek (Sękowski, 2006, s. 57-58).

Kilkadziesiąt lat od końca II wojny światowej, który oznaczał kres obecności kultury niemieckiej na Śląsku i likwidację jej wszelkich przejawów, w tym niszczenie zasobów bibliotek szlacheckich, nie doszło do powołania międzynarodowej grupy naukowców i bibliotekarzy w celu przeprowadzenia kompleksowych i skoordynowanych badań bibliologicznych dla zachowania niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Śląsku. Nie przeprowadzono nawet jakiegokolwiek „inwentaryzacji” i nie sporządzono wykazu bibliotek istniejących w przeszłości na Śląsku (Sękowski, 2006, s. 57). Tezę polskiego historyka i bibliotekarza, Romana Sękowskiego, po 15 latach potwierdza dr Vanessa de Senarclens w artykule, *Verlegt, verwahrt und vergessen. Die Bücher aus den ehemaligen deutschen Bibliotheken in Polen*, opublikowanym w 857/2020 numerze czasopisma „Merkur. Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken”, którego

tytuł trafnie oddaje obecny stan rzeczy. Wykładowca Uniwersytetu Humboldta w Berlinie dostrzega potrzebę podjęcia odpowiednio przygotowanej, szeroko zakrojonej niemiecko-polskiej współpracy w zakresie rejestracji książek pochodzących z dawnych niemieckich bibliotek przechowywanych w zbiorach placówek polskich, ich „reintegracji w europejski krajobraz biblioteczny i co nie mniej ważne, prezentowania ich publiczności” (Senarclens de, 2020). Przemieszczone, zachowane i zapomniane druki z nieistniejących już bibliotek pałaców arystokracji i dworów niemieckiej szlachty są potwierdzeniem wielowiekowej obecności ich właścicieli na ziemi śląskiej, ich bogatej historii i kultury, a także zasług dla rozwoju tej krainy. Powinny być objęte kompleksowymi i wieloaspektowymi badaniami bibliologicznymi i archiwalnymi przez zespół w międzynarodowym składzie z Niemiec, Czech, Polski i Rosji.

Bibliografia

- Brakelmann, G. (2012). *Peter Yorck von Wartenburg 1904-1944. Eine Biographie*. München: C.H. Beck Verlag.
- Czarna, A., tekst, Możnystan, E., fot. (2019, 1 września). Zanedbana piękność z Bożkowa. *Świdnicki Portal Historyczny*. Pobrane 20 stycznia 2021, z <http://historia-swidnica.pl/zanedbana-pieknosc-z-bozkowa/>
- Deym Franz Graf von Strítež of (1957). In: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950 (ÖBL)* Bd. 1. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, s. 182.
- Ferdinand von Harrach. (2021, 3 Januar). In: *Wikipedia. Die freie Enzyklopädie*. Abgerufen am 20. Januar 2021, von https://de.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_von_Harrach
- Fikus, S. (2010). *Niepokorni z Krzyżowej*. Opole: Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej.
- Firszt, S. (2002). Losy zbiorów, kolekcji i muzealiów jeleniogórskich w latach 1939–1957. *Rocznik Jeleniogórski*, 34, 125-146.
- Fischer, H. (1999). „Preussen ist mir jetzt, was Athen und Sparta ...”. Unbekannte Briefe Georg Wilhelm von Raumers an Leopold von Ledebur nebst Konzepten und Abschriften des Empfängers. *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*, 45, 209-269.
- Helmut James von Moltke (1907-1945)*. Kreisau-Initiative e. V. Abgerufen am 24. Februar 2021, von <https://www.kreisau.de/kreisau/kreisauer-kreis/mitglieder/helmuth-james-von-moltke/>
- Hoyos-Sprinzenstein, Rudolf Gf. von (1821-1896), Schriftsteller (k.d.). In: *Österreichisches Biographisches Lexikon*. Austrian Centre for Digital Humanities and Cultural

- Heritage. Abgerufen am 24. Februar 2021, von https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_H/Hoyos-Sprinzenstein_Rudolf_1821_1896.xml
- Hölter, A.H., Ferstl, P., Schmidt, T. (2020). Traces of a Bibliophile Romantic Book Collection in Polish Libraries. The Dispersion of Ludwig Tieck's Library and of the Klein Oels Manor Library. *Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi*, 14(4), 675-696.
- Idzikowska, B. (2011). Wyszadzana monetami i medalami misa chrzcielna rodu von Magnis z Eckersdorfu (Bożkowa). *Wiadomości Numizmatyczne*, 55(1-2), 1-97. Pobrane 20 stycznia 2020, z <http://journals.pan.pl/dlibra/publication/108124/edition/93776/content>
- Jablko, L., Tyrna-Danielczyk, E. (2019). *Eklibris w starym druku. Ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach*. Katowice: Biblioteka Śląska.
- Krane A. (1901-1904). *Wappen- und Handbuch des in Schlesien (einschliesslich der Oberlausitz) landgesessenen Adels*. Goerlitz: Druck und Verlag von C. A. Starke. Abgerufen am 24. Februar 2021, von <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/13139/edition/11844/content>
- Kuzio-Podrucki, A. (2007). *Schaffgotschowie. Zmienne losy śląskiej arystokracji*. Bytom: Oficyna MONOS Krzysztof Kudlek.
- Kuzio-Podrucki, A. (b.d.). Arystokracja. W: *Śląska szlachta i arystokracja. Silesian gentry and aristocracy*. Pobrane 20 stycznia 2020, z <http://www.areknp.pl/arystokracja.html>
- Luboš, A. (bearb.) (1994). Straznice [Straßnitz] Schloßbibliothek. Abgerufen am 24. Februar 2021, von <https://fabian.sub.uni-goettingen.de/fabian?Straznice>
- Łuczyński, R.M. (2010). *Losy rezydencji dolnośląskich w latach 1945-1991*. Wrocław: Wydawnictwo ATUT.
- Łuczyński, R.M. (2007). *Rezydencje magnackie w Kotlinie Jeleniogórskiej w XIX wieku*. Wrocław: Wydawnictwo ATUT.
- Łuczyński, R.M. (2008). *Zamki, dwory i pałace w Sudetach*. Legnica: Stowarzyszenie „Wspólnota Akademicka”.
- Mašek, P., hrsg. (1997). *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa*. Bd.2. *Tschechische Republik Schloßbibliotheken unter Verwaltung des Nationalmuseums in Prag*. Hildesheim: Olms Verlag.
- Mencwel, M. (2010). „Hier wohnt an allen Ecken Kunst und Werth und Seltenheit“ Hans Anton von Schaffgotsch (1675-1742) als Sammler. In: J. Bahlcke, J., U. Schmilewski, T. Wunsch (hrsg.), *Das Haus Schaffgotsch. Konfession, Politik und Gedächtnis eines schlesischen Adelsgeschlechtes vom Mittelalter bis zur Moderne* (ss. 291-306). Würzburg: Bergstadtverlag Wilhelm Gottlieb Korn.
- Molino von Kluck. In: *Wikipedia. Die freie Enzyklopädie*. Abgerufen am 24. Februar 2021, von https://de.wikipedia.org/wiki/Molino_von_Kluck

- Najstarsze arboretum w Polsce. (2017). Instytut Dziedzictwa Narodowego. Pobrane 20 stycznia 2021, z <https://edd.nid.pl/wydarzenia/najstarsze-arboretum-w-polsce/>
- Niemodlin (Falkenberg) – zamek uratowany. (2017, 22 grudnia). W: *Hanys w podróżach*. Pobrane 20 stycznia 2021, z <https://hanyswpodrozach.blogspot.com/2017/12/niemodlin-falkenberg-zamek-uratowany.html>
- Nowicki, R. (2005). Zabezpieczanie księgozbiorów po II wojnie światowej w Polsce. *Napis*, 11, 277-287. <https://rcin.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/56550?id=56550>
- Nowicki, R. (2014). Księgozbiory zabezpieczone w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie. W: S. Wojnarowicz, B. Kasperek (red.), *Biblioteka w czasie, czas w bibliotece: materiały konferencyjne, Lublin 25–26 września 2014* (t. 1: *Przez dzieje ku współczesności*, s. 187-203). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Panowie Niemodlina*. (b.d.). Zamek w Niemodlinie. Pobrane 20 stycznia 2021, z <http://niemodlinzamek.pl/historia/panowie-niemodlina>
- Paszkowska, A. (2007). *Zamek w Niemodlinie: dzieje i architektura*. Niemodlin: Niemożlińskie Towarzystwo Regionalne.
- Pawłowicz, W. (2018). Z księgozbioru Schaffgotschów w Bibliotece Śląskiej. *Stare druki, Książnica Śląska*, 30, 32-65.
- Podgórk (województwo dolnośląskie). (2020, 16 lipca). W: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*. Pobrane 20 stycznia 2021, z [https://pl.wikipedia.org/wiki/Podgórk_\(województwo_dolnośląskie\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Podgórk_(województwo_dolnośląskie))
- Praschma, H., hrsg. (1929). *Geschichte der Herrschaft Falkenberg in Oberschlesien*. Falkenberg O/Sch. <http://www.sbc.org.pl/Content/77649/Geschichte%20der%20Herrschaft%20falkenberg%20in%20oberschlesien.pdf>
- Ptaszyński, J. (2009). *Zbiory Schaffgotschów*. Jelenia Góra-Cieplice: Wydawnictwo Poligrafia Ad Rem.
- Ruchniewicz, M., Wiszewski, P. (2015). *Życie w dolinach. Dzieje Świerzawy i okolic*. Wrocław: Ebooki.com.pl.
- Schlossinventar. Beglaubigte Abschrift. Abschätzung des gesamten Inventares des dem Herrn Grafen Anton von Magnis gehörigen Schlosses Eckersdorf Kreis Neurode in Schlesien. Ausgeführt von den gerichtlich vereideten Sachverständigen Max Altmann zu Breslau und August Amsel zu Neurode* (1906/1907), mps, s. 41–120. Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 10.087
- Sękowski, R. (2006). Historyczne biblioteki na Opolszczyźnie. *Pomagamy sobie w pracy. Opolski kwartalnik informacyjno-metodyczny*, 50(3), 56-80.

- Senarclens de, V. (2020). Verlegt, verwahrt und vergessen. Die Bücher aus den ehemaligen deutschen Bibliotheken in Polen. *Merkur. Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken*, 857. <https://www.merkur-zeitschrift.de/2020/09/25/verlegt-verwahrt-und-vergessen-die-buecher-aus-den-ehemaligen-deutschen-bibliotheken-in-polen/>
- Siebelt, A. (2009). *Biblioteka hrabiowskiego rodu Schaffgotschów. Historia Biblioteki do 1914*. Jelenia Góra-Cieplice: Wyd. Poligrafia Ad Rem.
- Stein, F. (1984). *Chronik Ullersdorf an der Biele, Grafschaft Glatz*. Schwerte: Selbstverl.
- Vogelsang, T. (1980). Kluck Alexander von. In: *Neue Deutsche Biographie*. [Bd.] 12 131. Abgerufen am 24. Februar 2021, von <https://www.deutsche-biographie.de/pnd116235489.html#ndbcontent>
- Wartenburg, Paul Graf Yorck von. (k.d.). Stiftung Deutsches Zentrum Kulturgutverluste. Abgerufen am 24. September 2020, von http://www.lostart.de/Webs/DE/Datenbank/MeldungVerlust.html?cms_param=menu%3Dinfo%26INST_ID%3D5622#id83554
- Wolbe, E. (1917). *Alexander von Kluck. Ein Lebensbild*. Berlin: Springer Verlag.
- Zeźula, B. (2007). Rękopisy Georga Wilhelma von Raamera w Bibliotece Uniwersyteckiej KUL. *Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne*, 88, 355-376.
- Zeźula, B. (2012) Z dolnośląskich Cieplic do Lublina. W: A. Dymmel, B. Rejakowa (red.), *Kultura historia książka. Zbiór studiów* (s. 271-272). Lublin: Wyd. UMCS.

Barbara Zeźula

Noble families from Silesia and their book collections based on selected German-language books from the 19th and first half of the 20th century held at the University Library of the John Paul II Catholic University of Lublin

Abstract

Selection work carried out at the University Library of the John Paul II Catholic University of Lublin revealed many different ownership marks on German-language prints published in the 19th and early 20th century, brought from Silesia to Lublin in 1946-1956. Bookplates and seals confirmed some of the prints come from the German nobility family libraries that had lived in Silesia for centuries. A search for information about the original book owners and sources of small book collections was conducted. However, it revealed a lack of documented data and scientific studies. It is necessary to consider appointing an interdisciplinary and international team that will undertake a comprehensive study of Silesian prints' history as the region's German cultural heritage.

Keywords: Silesian nobility, ownership marks on books, nobility family libraries, German-language prints in 19th century, German prints until 1945, University Library of Catholic University of Lublin

Barbara Zezula

***Szlacheckie rody ze Śląska i ich księgozbiory przedstawione na podstawie
wybranych niemieckojęzycznych ksiązek z XIX i pierwszej połowy XX wieku
przechowywanych w Bibliotece Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu
Lubelskiego w Lublinie***

Streszczenie

Prace selekcyjne prowadzone w magazynach Biblioteki Uniwersyteckiej KUL w Lublinie ujawniły wiele różnych znaków własnościowych na niemieckojęzycznych drukach wydanych w XIX i na początku XX w., przywiezionych ze Śląska do Lublina w latach 1946–1956. Ekslibrisy i pieczęcie potwierdziły ich pochodzenie z bibliotek rodowych niemieckiej szlachty osiadłej od wieków na ziemi śląskiej. Są nimi oznaczone przeważnie pojedyncze druki. Zaprezentowane zostały losy pałaców, ich właścicieli i zbiorów bibliotecznych, jeśli było to możliwe. Poszukiwania informacji o pierwotnych właścicielach ksiązek i zasobach niewielkich księgozbiorów ujawniły brak udokumentowanych danych i naukowych opracowań. Mimo poważnych przeszkód, wynikających z ogromnego rozproszenia ksiązek w bibliotekach i materiałów w archiwach, braku dawnych katalogów, inwentarzy i kartotek proveniencyjnych należy rozważyć powołanie interdyscyplinarnego zespołu o międzynarodowym składzie do kompleksowego opracowania historii śląskich druków jako niemieckiego dziedzictwa kulturowego tego regionu.

Słowa kluczowe: szlachta śląska, proveniencje, księgozbiory rodowe, druki niemieckie XIX w., druki niemieckie do 1945 r., Biblioteka Uniwersytecka KUL